

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930(450.36)"14/15"

Prejeto: 6. 10. 2009

Neva Makuc

univ. dipl. italijanistka in zgodovinarica, mlada raziskovalka, asistentka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa – Raziskovalna postaja v
 Novi Gorici, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica
 e-pošta: neva.makuc@zrc-sazu.si

Furlanska historiografija v obdobju humanizma in renesanse

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljeni najvidnejši furlanski historiografi iz obdobja humanizma in renesanse. Ob tem so podane tudi glavne smernice učene "pristine" historiografije v omenjenem obdobju in različne historiografske zvrsti, ki so bile tedaj uveljavljene (deželne zgodovine, mestne kronike, biografije itd.). Prispevek vključuje tudi čim bolj izčrpen pregled del obravnavanih historiografov in objave le-teh.

KLJUČNE BESEDE

historiografija, historiografi, Furlanija, humanizem, renesansa, deželne zgodovine, mestne kronike, biografije

ABSTRACT

FRIULIAN HISTORIOGRAPHY DURING THE PERIOD OF HUMANISM AND RENAISSANCE

The article presents the most visible Friulian historiographers from the period of humanism and renaissance. It also highlights the main guidelines of the scholarly, "genuine" historiography in the period concerned and various established historiographical genres (land histories, town chronicles, biographies, etc.). The contribution, furthermore, includes a concise overview of the works written by historiographers concerned and publications thereof.

KEY WORDS

historiography, historiographers, Friuli, humanism, renaissance, land histories, town chronicles, biographies

Furlanija v obdobju humanizma in renesanse

Za furlansko zgodovino je bilo leto 1420 prelomno. Benetke so se namreč v skladu z novo usmeritvijo, ki je v nasprotju z nekdanjo izključno zagledanostjo v morje težila k obvladovanju kopnega ozemlja (*terraferma*), polastile kneževine oglejskega patriarha. S tem se je zaključilo obdobje ostrih sporov, v katere so že od prejšnjega stoletja bili vpleteni ne le furlanski fevdalci, mesta in sam oglejski patriarh, ampak tudi Benetke in ogrsko kraljestvo. Sledilo je obdobje utrjevanja beneške oblasti. Na furlanskem območju konservativno usmerjena beneška republika ni ukinila fevdalnega ustroja, pa čeprav je bil v nasprotju z njeno tradicionalno trgovini in podjetnosti zapriseženo naravo. Za razbomite furlanske kastelane pa so se razmere povsem spremenile. Politično odločanje je bilo namreč skoncentrirano izključno v rokah beneške oligarhije, ki je oblast izvajala preko namestnika v Vidmu. V tem gre iskati tudi enega izmed glavnih vzrokov, da se je plemstvo beneške Furlanije nenehno spogledovalo s habsburškim dvorom. Habsburški vladarji plemičem niso le omogočili dostopa do najvišjih upravnih in vojaških funkcij, ampak so sami s svojim načinom življenja in vladanja utelešali tudi njihove ideale. Furlanski deželni zbor, t. i. furlanski parlament (*parlamento*), ki je združeval predstavnike cerkvenih dostojanstvenikov, klera in mest, v obdobju beneške vladavine ni bil ukinjen, vendar je ostal povsem odrezan od političnega odločanja. V gradovih in mestnih palačah starih kastelanskih rodbin pa se je ohranjal melanholičen spomin na nekdanji pomen tega zbora, ki je, kot je poudaril že Sergij Vilfan, imel večji pomen kot deželne veče na slovenskem ozemlju, in bolj poudarjene elemente "razvitejše stanovske države".¹ Politični zemljevid se je ponovno spremenil po izumrtju dinastije goriških grofov leta 1500. Njihovo dediščino so si prisvojili Habsburžani ob velikem razočaranju svojih tekmecev, Benečanov, ki pa so od konca 15. stoletja dalje obvladovali položaj oglejskega patriarha.

Presenečenj pa ni bilo konec. V 15. stoletju so prebivalci Furlanije poleg omenjenih političnih sprememb doživeli še eno novo, zelo bridko izkušnjo, bližnje srečanje z Otomani. Po večdesetletnem obdobju relativnega miru, ki je sledil beneški osvojitvi, so namreč v letih 1472, 1477, 1478 ter 1499 na lastni koži doživeli silovitost njihovih vpadov in opustošenje, ki so ga le-ti pustili za seboj. Turbulentno dogajanje na območju, kjer je prebivalstvu življenje oteževal tudi zelo skromen življenjski standard, se je nadaljevalo še v naslednjem stoletju, ki sta ga prav tako zaznamovala nasilje in prelivanje krvi. Leta 1508 je namreč izbruhnila prva habsburško-beneška vojna. Istega leta so sledile beneške

osvojitve območja vse do Postojne in večine habsburške Istre, premirje ter sklenitev cambraijske lige, ki je povezovala cesarja Maksimilijana, Ferdinanda Aragonskega, francoskega kralja Ludvika XII. in kasneje še papeža Julija II. V bojih, ki so sledili so Habsburžani pridobili nazaj svoja in še nekatera beneška posestva. Leta 1516 je bilo podpisano premirje in mirovni sporazum v Noyonu med Španijo, Francijo ter Benetkami, leta 1521 pa še mirovni sporazum v Wormsu med Habsburžani in Benečani. V skladu s slednjim so Habsburžani pridobili bovško in tolminsko območje, Oglej, Marano, Gradško, Krmin, Brda in vasi ob desnem bregu Soče, Benečani pa Pordenone, Belgrado, Codroipo in Castelnovo, dotedanje habsburške enklave na beneškem ozemlju.² Med omenjeno vojno, leta 1511, je Furlanijo pretresel tudi silovit upor. Revni meščani in kmetje so v Vidmu in raznih drugih krajih napadli plemiške rodbine ter njihove gradove in palače. V ozadju teh nemirov je bilo sovraštvo med pripadniki dveh frakcij. Zamberlani so pod vodstvom zelo vplivnega plemiča Antonija Savorgnana zagovarjali interese videmskega meščanstva in kmečkega prebivalstva ter podpirali beneško vladno, medtem ko so se strumieri, med katere je sodil velik del kastelanov, spogledovali s Habsburžani.

Humanistična historiografija

Glede humanistične historiografije se pogosto v prvi vrsti podčrtuje zgledovanje po antičnih modelih, zlasti pri Livijevi retorični historiografiji, Svetonijevih življenjepisih cesarjev, pa tudi pri delih Salustija in propagandno obarvanih spisih Julija Cezarja. Historiografi iz obdobja humanizma in renesanse niso le ostali zvesti veri v antične avtoritete kakor poprej srednjeveški avtorji, posnemanje izbranih antičnih avtorjev je dobilo veljavo prave historiografske norme. V skladu s kultom antike in njene civilizacije, ki je s humanizmom obvladal miselni svet evropskih učenjakov, so humanistični zgodovinopisci kot neizpodbitno verodostojna sprejemali poročila antičnih piscev. Le-te so postavili na piedestal, s katerega so jih šele stoletja kasneje dokončno odstavili razsvetljenci s svojim zavračanjem tradicije. Opustili pa so se, vsaj v velikem delu italijanskega zgodovinopisja, tisti srednjeveški historiografski vzorci, ki so preko krščanskega okvira šestih obdobj svetovne zgodovine in štirih svetovnih kraljestvih podajali izrazito teološko obarvano sliko preteklosti. Snov, urejena v obliki analov, se je po zgledu rimske in grške historiografije, natančneje Tukididovega dela, omejevala na vojaške in politične dogodke. Dogajanje pa so obvladovali pomemb-

¹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 207.

² Trebbi, *Il Friuli*, str. 90–96, 104–106; Simoniti, *Fanfane nasilja*, str. 136; Štih, Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 168–169.

ni posamezniki. Pogosto so v pripoved bili vključeni tudi izmišljeni in retorično zelo izdelani govori eminentnih posameznikov. Opaziti je tudi določen odmik od poročil o čudežih in od legendarnih vsebin. Tovrsten odmik pa je neredko izgubil koherenco v primerih, ko so legende in čudeži služili avtorjevim argumentom in namenom. V nekaterih primerih je želja po utemeljevanju lastnih argumentov privedla celo do falsificiranja virov, kot si ga je na primer v 15. stoletju omislil zloglasni Giovanni Nanni oziroma Annio da Viterbo.³

Humanistična historiografija na območju Furlanije in Marco Antonio Sabellico

Glede novoveških furlanskih historiografskih del velja poudariti, da s svojo številčnostjo razkrivajo dovzetnost pripadnikov furlanskega višjega sloja za preučevanje preteklosti in zlasti za erudicijo. Furlanijo je humanistično gibanje doseglo v 15. stoletju, s polstoletno zamudo. Omogočilo je občuten napredek na historiografskem področju, saj so v 16. stoletju bili postavljeni temelji furlanske historiografije.⁴ Eden izmed glavnih centrov, od koder se je

širilo humanistično gibanje, so bile Benetke. Kot začetnik humanističnega zgodovinopisja na območju beneške republike slovi humanist Marco Antonio Coccio, imenovan Sabellico (1436–1506)⁵ iz Vicovara v bližini Rima. Kot učitelj retorike je deloval tudi v Vidmu, najverjetneje med letoma 1473 in 1484. Kasneje je postal profesor v Benetkah in uradni historiograf beneške republike. Kot je poudaril Giuseppe Trebbi, so njegova dela predstavljala napredek na področju historiografije, pa čeprav jih je označevala želja po ugajanju beneškim oblastem, nekatere nedoslednosti, na primer kronološke navedbe, ter široko sprejemanje mitskega izročila.⁶ Nekaj del je posvetil tudi zgodovini Furlanije. Leta 1482 oziroma 1483 je bilo v Vidmu objavljeno njegovo delo *De vetustate Aquileiensis patrie*, ki je bilo že v naslednjem stoletju deležno tudi italijanskega prevoda z naslovom *Dell'antichità d'Aquileia* (objavljen v *La seconda parte de le historie del Biondo, ridotte in compendio per Lucio Fauno. Commentarii di Rafael Volaterrano delle cose d'Italia. Marc'Antonio Sabellico dell'antichità d'Aquileia, & del sito di Vinegia* (Venetia 1544)). V delu, ki je bilo deležno finančne podpore Vidma, je poveljeval mesto Videm in njegovo zgodovino ter trdil, da je antični Forum Iulii ležal na območju Zuglija, ne Čedad.⁷ Sabellico je utemeljil izročilo, da so Videm ustanovili sami Huni med obleganjem antične Akvileje. Posledično je mesto imenoval *Hunnium*.⁸ Delo je mogoče vključiti v vrsto podobnih del, ki so v 15. in 16. stoletju v humanističnem slogu slavila zgodovino posameznih italijanskih mest ali knežjih rodbin. Delo je bilo večkrat natisnjeno, in sicer v Sabellicovih *Opera* (Venetiis 1502) in *Opera omnia* (Basileae 1560), v zbirki *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* Johanna Georga Graevija (Lugduni Batavorum 1722) ter kot samostojna publikacija leta 1514 v Benetkah in leta 1600 v Frankfurtu.⁹

Marco Antonio Sabellico (*Sabellicove Istorie Veneziane, Venezia, 1747, antiporta* (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia)).

⁵ O Sabellicu in njegovemu delu je na voljo precej literature, na primer: Trebbi, Iacopo di Porcia, str. 134–135; Tateo, Coccio, str. 510–515; Fueter, *Storia della storiografia*, str. 39–45; Marchetti, *Il Friuli*, str. 1012; Valentinelli, *Bibliografia del Friuli*, str. 12–13; Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante*, str. 3–5, 187–192; Jacoviello, *Storia e storiografia*, str. 127; Zancan, Venezia e il Veneto, str. 661–662; Scaloni, Introduzione, str. 20–21; *Dizionario biografico friulano*, str. 713.

⁶ Trebbi, Iacopo di Porcia, str. 134.

⁷ Sabellico, *De vetustate Aquileiensis patrie*, lib. I, IV.

⁸ Že v 18. stoletju je Paolo Fistulario domneval, da je Sabellico omejene trditve izpeljal iz romana, ki naj bi ga v provansalskem jeziku leta 1368 spesnil Niccolò di Giovanni da Casola. Roman je bil kasneje preveden v italijanski jezik, v t. i. *volgare*, in objavljen v Ferrari leta 1568 pod imenom Tommaso d'Aquileia, ki naj bi bil tajnik patriarha Nicete. Sabellico naj bi se oprl na trditve, da je Atila prisilil deset tisoč kristjanov v gradnjo gradu, ki naj bi se imenoval *Castello de' Cattivi* in naj bi še vedno obstajal ter se imenoval po Hunih (Fistulario, *Discorso sopra la storia*, str. XLVII–XLIX).

⁹ V zbirki *Italia illustrata* (Taurini 1527) pa je bila objavljena le prva in del druge knjige.

³ Fueter, *Storia della storiografia*, str. 11–153, 248, 251.

⁴ Mor, *Uno sguardo*, str. 17.

Omeniti je potrebno še štiri Sabellicove pesnitve, ki navdih črpajo iz furlanske preteklosti, in sicer *Carmen in caedem Sontiacam*, *Carmen in Carnicum incendium* glede otomanskih vpadov, *Carmen in munitionem sontiacam* glede beneškega utrjevanja meje ob Soči in *Carmen in Hunni originem* glede ustanovitve Vidma.¹⁰ Več del je posvetil zgodovini Benetk, na primer *Rerum Venetarum Decades* (Venetiis 1487), *De Venetis magistratibus liber unicus* (Venetiis 1488), *De situ urbis Venetae* (Lugduni Batavorum 1722) ter *Historia rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII* (Venetiis 1487, Basileae 1556, Basileae 1670).¹¹ V njih je poveljeval Benetke in njeno zgodovino. Napisal pa je tudi svetovno zgodovino, ki nosi naslov *Rapsodiae historiarum enneadum* (Lugduni 1535) in seže od antike do leta 1504. Poudariti velja, da slednje delo predstavlja izjemo v okviru italijanske humanistične historiografije, saj je le-ta zavračala zvrst svetovnih zgodovin, ki so se tesno navezovala na srednjeveško, teološko koncepcijo zgodovine.¹² Delo je bilo objavljeno v Benetkah med letoma 1498 in 1504 ter ponovno v Parizu v letih 1527 in 1529. Zbirka Sabellicovih zgodovinskih anekdot *Exempla* pa je bila objavljena v Benetkah leta 1507. Sabellicovo najpomembnejše delo, posvečeno furlanski zgodovini, *De vetustate Aqvileiense patrie*, izstopa zaradi zvrsti, kateri pripada. Sabellico je namreč sestavil prvo sklenjeno predstavitev furlanske zgodovine od najstarejših časov do sočasnega obdobja, ki se osredotoča na konvencionalno historiografski temi vojaške in politične zgodovine. Sabellico je za opisom Furlanije podal kronološko urejeno pripoved o zgodovini območja, ki seže od antičnega obdobja preko dogajanja v času forojulskega vojvodstva in kasnejše kneževine oglejskih patriarhov ter prehoda pod beneško oblast do otomanskih vpadov v Furlanijo na koncu 15. stoletja. Omenjene zgodovinske etape so ostale stalnica tudi pri kasnejših deželnih zgodovinah. Slednje pa se razlikujejo od Sabellicovega dela v gledišču, iz katerega izhajajo. Večina kasnejših historiografov je namreč pripadala furlanskemu plemiškemu sloju in je posledično zlato dobo furlanske zgodovine iskala v obdobju kneževine oglejskega patriarha, ko je plemstvo za razliko od kasnejšega beneškega obdobja imelo moč in vpliv. Posledično je marsikateri historiograf svoje delo zaključil s koncem posvetne oblasti oglejskih patriarhov, torej z obdobjem okrog leta 1420. Drugačno gledišče pa označuje Sabellicovo delo, ki seže vse do otomanskih vpadov, torej tudi v obdobje beneške oblasti.

Frontispic italijanskega prevoda Sabellicove beneške zgodovine, *Istorie Veneziane*, Venezia, 1747 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

Dolgo časa pozabljeni Andrea Franceschinis

Sabellicovemu delu kronološko pripada primat pri sestavi prve sklenjene predstavitve furlanske zgodovine. Njegovo delo *De vetustate Aqvileiense patrie* je bilo namreč objavljeno že v osemdesetih letih 15. stoletja, kljub temu pa je Giuseppe Vale kot avtorja prvega poznanega priročnika furlanske zgodovine označil guminskega notarja Andrea Franceschinisa (tudi Antonio Gemonese; um. pred 1521).¹³ Delo, ki ga je Jacopo di Porcia imenoval *De Illustratione Patriae*, je v 18. stoletju veljalo za izgubljeno, saj sta ga zaman iskala učenjaka Giovanni Giuseppe Liruti in Giuseppe Bini. Kasneje pa je prišlo na dan več kopij, shranjenih v videmskem kapiteljskem arhivu, v nadškofijski knjižnici v Vidmu, v beneški nacionalni knjižnici Marciani ter naposled tudi v videmski mestni knjižnici. Kratko delo, ki nosi naslov *De Carnica Regione Illustratio*, je bilo sestavljeno okrog leta

¹⁰ Glede objav in prevodov omenjenih poezij: Makuc, *De restitutione patriae*, str. 3–4.

¹¹ Slednje delo je izšlo tudi v italijanskem jeziku pod naslovom *Le historie vinitiane* ([Venezia] 1594, Vinegia 1558 in v *Degli storici delle cose veneziane i quali hanno scritto per pubblico decreto* (vol. I, Venezia 1718)).

¹² Fueter, *Storia della storiografia*, str. 36–37.

¹³ Nekaj osnovnih podatkov o Franceschinisu: Monticoli, *Cronaca*, str. 74; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. I, str. 444–447; Manzano, *Cenni*, str. 98; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 464; Vale, *Il più antico manuale*, str. 7–21; Marchetti, *Il Friuli*, str. 226–227, 968–969; *Dizionario biografico friulano*, str. 361.

1508 na osnovi gradiva, ki ga je kot dolgoletni kanc-ler furlanskega parlamenta (*cancelliere della Patria del Friuli*) imel na razpolago. Pomen dela je ponovno razkril šele članek *Il più antico manuale di storia del Friuli*, ki ga je Giuseppe Vale objavil v letih 1934 in 1935 v *Atti dell'Accademia di Udine*. Spomin na Franceschinisov prispevek je do tedaj ostal zastrt zaradi usode, katero je le-ta doživel. Guminski notar je namreč svoje delo predložil v oceno mecenu Jacopu di Porciji, ki je delo pohvalil, a avtorju, kot je razvidno iz več njegovih pisem, ni oprostil sklicevanja na splošno od sodobnikov cenjeno, a za furlanske kastelane nesprijemljivo Sabellicovo delo *De vetustate Aquileiensis patrie*. Izstopa pismo, ki ga je Jacopo di Porcija poslal Giovanniju Battisti Uraniju, ki je prijateljaval tudi s Franceschinisom. Uranija je prosil, naj mu priskrbi še en rokopis Franceschinisovega dela, ker mu je svojega vzel brat. Ob tem ga je tudi prosil, da naj o njegovi želji ne obvesti Franceschinisa. Očitno mu je ponos preprečeval odkrito priznanje, da si kljub kritiki, katero je izrekel na račun dela, le-tega želi ponovno imeti na razpolago. Ob tem je ponovno izrazil globoko nezadovoljstvo nad dejstvom, da je Franceschinis sledil Sabellicovemu delu ter dodal, "ampak ti dobro veš, ali je to res, in veš tudi, komu na ljubo je [Sabellico] napisal tisto knjigo".¹⁴ Pripomba izstopa, ker odraža ne le že tedaj razširjeno mnenje, da je delo Sabellica, ki je postal celo uradni beneški historiograf, zelo pristransko ali celo apologetično, temveč tudi dejstvo, da si tega mogočen in bogat kastelan ni drznil odkrito napisati. Franceschinisovo delo ni bilo objavljeno, Porcia pa je kasneje podprl delo Giovannija Candida, ki je med drugim domnevno črpal tudi iz Franceschinisovega dela. Za izgubljenega pa velja Franceschinisov spis o otomanskih vpadih v Furlanijo konec 15. stoletja in spis *Annales Rerum memorabilium quae nostra tempestate occurrerunt*.

Deželno zgodovino pisje in Giovanni Candido

Deželne zgodovine so bile odraz razmer, ko je postopoma na račun kampanilizma na pomenu pridobivala zavest o pripadnosti obsežnejšemu območju, pri kateri se je pogled razprostiral preko mestnega zvonika. Delo jurista Giovannija Candida (ok. 1450–1528)¹⁵ sodi med prave deželne zgodovine,

Fontispic Candidovih *Commentarii de i fatti d'Aquileia*, Venetia, 1544 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

saj je v njem deželna zavest že prevladala nad lokalnimi interesi in čustvi. Candido je bil član premožne videmske plemiške rodbine in eden izmed vodilnih članov stranke strumierov, ki je za las ubežal smrti v uporu leta 1511. Sestavil je *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, v katerem po tipično humanističnemu naslovu sledi sklenjena predstavitev furlanske zgodovine od najstarejših časov do leta 1518. Delo je nastalo na podlagi gradiva, ki ga je zbral sam, ter podatkov, ki so mu jih posredovali drugi učenjaki kot Antonio Belloni, Jacopo di Porcia, Gregorio Amaseo, Pietro Passerino in verjetno še drugi. Candido je črpal iz raznih srednjeveških del, na primer iz Julijanove kronike, pa-

¹⁴ Vale, *Il più antico manuale*, str. 14–15 (*ma tu ben sai se ciò sia vero, e sai ancora per far piacere a chi egli abbia scritto quel libro*).

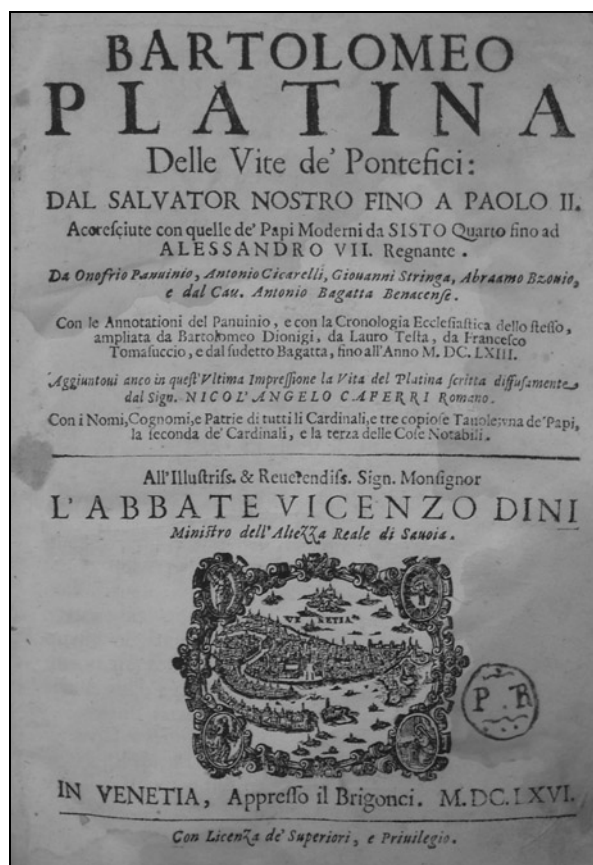
¹⁵ O Candidovem življenju in delu: Capodagli, *Vdine illvstrata*, str. 337; Cieco, *Cronica*, str. [35]; Ciconi, *Udine e la sua provincia*, str. 329; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. I, str. 405, vol. II, str. 218–225; Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante*, str. 12; Vale, *La dimora di Dante*, str. 106; Formentini, *La Contea*, str. 12; Ceruti, *Prolegomeni*, str. LII–LV; Manzano, *Cenni*, str. 47–48; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 459; Marchetti, *Il Friuli*, str. 207–210; Ricciardi, Candido, str. 783–784; Someda, *Notariato friulano*, str. 63–

64; *Dizionario biografico friulano*, str. 144–145; Makuc, *L'opera storiografica Commentariorum*, str. 43–64; Makuc, *Historiografsko delo Commentariorum*, str. 5–27.

triarhalnih kronik in poročila o potovanju sv. Odo-rika Pordenonskega v vzhodno Azijo, in tudi humanističnih del, na primer Platinove biografije papežev. Delo je bilo objavljeno v Benetkah leta 1521 pod pokroviteljstvom Jacopa di Porcije. O pomenu dela priča tudi dejstvo, da je bilo že dve desetletji kasneje deležno italijanskega prevoda, ki je izšel v Benetkah leta 1544 pod naslovom *Commentarii dei fatti d'Aquileia libri otto*. Prevod je prispeval k temu, da so iz Candidovega dela podatke črpali številni kasnejši historiografi.¹⁶

Biografska zvrst (življenjepisi) in Antonio Belloni

Že Candidova želja, da bi presešel rivalstvo med Vidmom in Čedadom, je odraz tega, da se je vedno bolj uveljavljala deželna identiteta. Prebivalstvo območja, na katerem se je pred začetkom 15. stoletja razprostirala kneževina oglejskega patriarha, je dojemal kot zaključeno skupino, katero imenuje *natio foroiuliensis* oziroma *Foroiulienses*. Obravnavana zvrst kaže precej analogij z življenjepisi, ki se skoraj izključno omejujejo na poglavarje oglejske cerkve. Obe zvrsti sta izhajali iz serije posameznih patriarhov s tem, da deželne zgodovine sledijo tudi vladi posameznih forojulskih vojvod. Življenjepisi se omejujejo zgolj na geste patriarhov, ki pa jih predstavljajo v zelo zaokroženi obliki in se podobno kot srednjeveške geste osredotočajo na čas, ko so le-ti bili na čelu oglejske cerkve. Obzorje, ki ga omenjeni zvrsti pokrivajo pa je eno in isto, Furlanija oziroma območje, na katerem se je razprostirala posvetna oblast patriarhov. Glede gest velja podčrtati, da je razvoj sledil italijanski humanistični historiografiji, ki je biografijo uvrščala med zvrsti, ki so bile deležne posebne pozornosti. Biografije so pogosto združevali v zbirke podobno, kot so to počeli že v antiki in v srednjem veku. Spomniti se velja na primer na zbirko biografij slavnih mož, katero je v 14. stoletju napisal Francesco Petrarca. Humanistična biografija se je navdihovala pri Svetonijevih biografijah rimskih cesarjev. Zbirke biografij pa so se lahko ubadale zgolj z eno dinastijo, s čimer je že govora o dinastični historiografiji, ki je bila posebno priljubljena v tem obdobju. Tipičen tovrsten prispevek je sestavil Giorgio de' Merlani, imenovan Merula, ki je po naročilu mecena Ludovica Mora napisal zgodovino njegovih domnevnih prednikov, Viscontijev. Omenjeno delo je izšlo prvič v Milanu leta 1500 pod naslovom *Antiquitates Vicecomitum libri X*. Pred tem pa je nastalo že delo Bartoloma Sacchija, imenovanega Platina, ki je v delu *Vitae*

Frontispic Platinovega dela *Delle vite de' pontefici dal Salvator nostro fino a Paolo II*, Venetia, 1666 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

Ponfificum (Venetia 1479) strnil zgodovino papeštva od Kristusa do Pavla II. Ni sledil seriji članom neke dinastije, temveč seriji posameznikov, ki so se zvrstili na apostolskem sedežu.¹⁷ Platinovo delo, na katerega so se mnogi furlanski historiografi tudi vsebinsko opirali, je ponujalo odlični vzor pri pisanju biografij oglejskih patriarhov.

V zvezi z biografsko zvrstjo ni mogoče spregledati humanista in videmskega meščana Antonija Bellonija (Antonius Bellonus, Bellone; 1480–1554),¹⁸ ki je slovel kot najboljši furlanski latinski prozni pisec. Opustil je očetov priimek Stringario in

¹⁶ Candidovo delo je bilo ponovno objavljeno v Greviusovi zbirki virov *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* (Leiden 1722) ter leta 1740 v Rimu. Prevod je ponovno izšel še v Pradamanu leta 1926 in v Bolgini 1969, posamezni odlomki pa v Vidmu leta 1884.

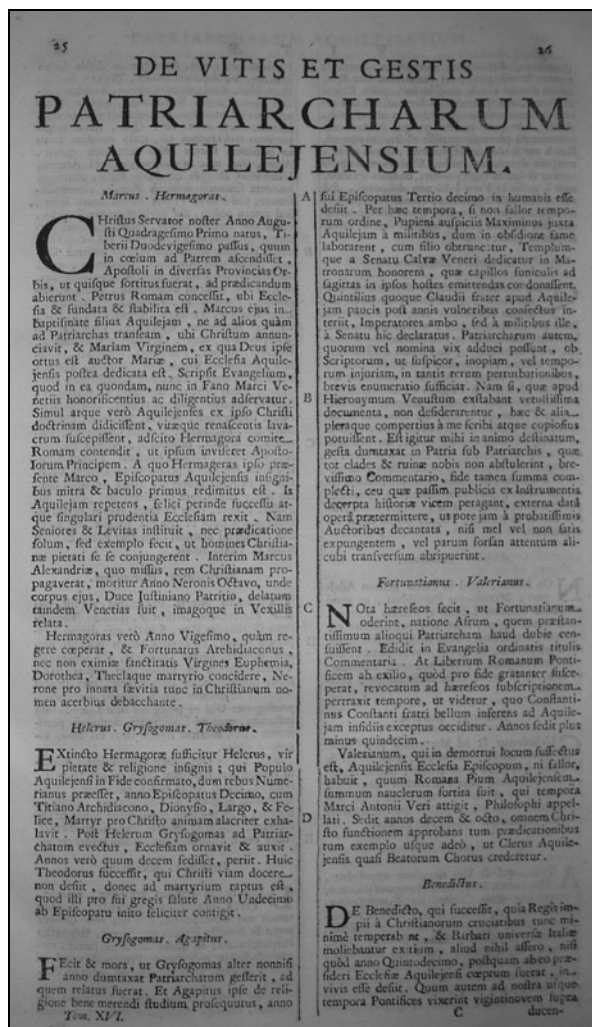
¹⁷ Fueter, *Storia della storiografia*, str. 57–58, 61–63, 120–122.

¹⁸ O življenju in delu Antonija Bellonija: Capodagli, *Vdine illustrata*, str. 94; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 225–237; Liruti, *Ad historiolam*, str. 7; Ciconi, *Udine e la sua provincia*, str. 325; *Gradiivo za zgodovino*, knj. 3, str. LXXVI; Marchetti, *Il Friuli*, str. 254–259; Tremoli, *Letteratura in lingua latina*, str. 1140–1144; Ceroni Cadoresi, *Letteratura italiana in Friuli*, str. 49–50; Manzano, *Cenni*, str. 34; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 457; Potthast, *Repertorium*, II, Fontes A–B, str. 477; Paschini, *Un codice*, str. 183–184; *Dizionario biografico friulano*, str. 70–71; Maniassi, Antonio Bellone, str. 143–170; Petrucci, Belloni Antonio, str. 768–769; Tassini, *La rivolta del Friuli*, str. 147–148; Somenza, *Notariato friulano*, str. 59–63.

sprejel priimek matere, pripadnice plemiške rodbine Belloni ali Bellone.¹⁹ V mladosti je bil pomočnik kardinala Domenica Grimanija, kateremu je za kratek čas sledil tudi v Rim, kasneje pa javni notar in pisar videmskega kapitlja. Leta 1533 je dobil nalogo, da v zvezi s srečanjem v Tridentu, kjer so kasneje reševali, a ne rešili, problem habsburško-beneške meje pripravi gradivo za potrebe beneške republike. Omenjena naloga je zahtevala raziskovanje gradiva, shranjenega v videmskem arhivu. Odlikoval pa se je tudi kot zbiratelj antičnih epigrafskih napisov v Rimu, Trstu in Čedadu. Muratori je na osnovi rokopisa, ki ga je imel na razpolago Apostolo Zeno in je kasneje prešel v hrambo beneške knjižnice Marciana, objavil Bellonijevo delo *De vitis et gestis patriarcharum Aquilejensium* v zbirki *Rerum Italicarum Scriptores* (Mediolani 1730, vol. 16), katero prinaša biografije poglavarjev oglejske cerkve od evangelista Marka do patriarhov Grimani. Preko vit oziroma gest patriarhov je dejansko predstavljena zgodovina Furlanije od antičnega obdobja vse do 16. stoletja. Delo nadaljuje srednjeveško tradicijo gest, a se navdihuje pri italijanski humanistični historiografiji, zlasti biografiki. Kot je bilo že omenjeno, so se biografi pogosto navdihovali pri delih Merule in predvsem Platine. Velja pa poudariti, da so bili humanisti skeptični do čudežev in podobnih izročil zgolj do določene mere, saj so pogosto ohranjali izročila, ki so prispevala k ugledu posameznikov ali dinastij, o katerih so pisali. Platina je na primer v svoje delo vključil pripoved o čudežih, povezanih z življenjem svetega Petra, Merula pa mite o izvoru Viscontijev, pa čeprav je zavrgel celo legendarno izročilo o ustanovitvi Milana.²⁰ Podoben odnos do izročila srečamo tudi v Bellonijevem spisu, ki vključuje izročilo o pridiganju evangelista Marka v Akvileji.²¹ Izročilo, v skladu s katerim naj bi Marko pridigal tudi v samem Ogleju, je bilo namreč tedaj trdno zakoreninjeno. Še v 18. stoletju so ga zagovarjali ugledni eruditi kot Bernardo Maria De Rubeis in Giovanni Giuseppe Liruti.²² Splošno sprejeto prepričanje pa je na primer zavračal Girolamo Tartarotti iz Rovereta v razpravah *De origine Ecclesiae Tridentinae, et primis ejus Episcopis* (Venetiis 1743) in *Dell'origine della chiesa di Aquileja* (Milano 1759).²³ Zagovorniki izročila so se pojavljali še v prvi polovici 19. stoletja (na primer čedajski kanonik in arheolog Michele della Torre e Valsassina).²⁴ Izročilo je prisotno v več zgodnesrednjeveških spisih, v *Liber de episcopis Mettensibus* Pavla

Diakona, v *Passio* sv. Mohorja in Fortunata, v pesnitvi v čast evangelistu Marku, katere domnevni avtor naj bi bil že omenjeni patriarh Pavlin, v diplomu Karla Velikega iz leta 792 v prid oglejski cerkvi ter tudi v dokumentih sinode v Mantovi iz leta 827. Dejansko pa izvira iz obdobja shizme treh poglavij.²⁵ Mnogo cerkvenih ustanov si je kot zavetnika ali ustanovitelja omislila čim bolj imenitnega svetnika, da bi tako povečale lasten ugled. Sklicevanje na ustanovitev oglejske cerkve s strani evangelista Marka je nosilo v sebi tudi težnjo po uveljavljanju prednosti v odnosu do drugih cerkva.

Muratori je v prvi knjigi *Antiquitates Italicae Medii Aevi* (Mediolani 1738, Arretii 1773) kot anonimni objavil Bellonijev spis *De feudis olim per Patriarcham Aquileiensem concessis*, ki na osnovi do-

¹⁹ Marchetti, *Il Friuli*, str. 254.

²⁰ Fueter, *Storia della storiografia*, str. 57, 61–63.

²¹ Bellonus, *De vitis et gestis*, str. 25.

²² De Rubeis, *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*, str. 3–22; Liruti, *Notizie delle cose*, vol. II, str. 3–19.

²³ Tartarotti, *Dell'origine*, str. 7–184; Bridi, *A' leggitori*, str. 3–5.

²⁴ Torre e Valsassina, *Delle vicissitudini*, str. 3–5.

Prva stran Bellonijevih vit v Muratorijevi zbirki Rerum Italicarum Scriptores, Mediolani, 1730, vol. XVI, col. 25–26 (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia).

²⁵ Scaloni, *Due codici civildesi*, str. 39; Paschini, *Storia del Friuli*, str. 28–32; Cuscito, *Il De Rubeis*, str. 75–89.

kumentov iz obdobja med 13. in 16. stoletjem obravnava podeljevanje furlanskih fevdov. Avtorja je razkril šele učenjak Gian Giuseppe Liruti v 18. stoletju.²⁶ Omeniti je potrebno še rokopisna dela, shranjena v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi, in sicer *Excerpta de diversis per me Antonium Bellonum de Utino notarium matriculatum*, t. i. *Serie cronologica dei fatti storici seguiti nella Patria del Friuli sotto li Patriarchi dall'anno 1273 all'anno 1423*, t. i. *Note su alcune famiglie nobili friulane*, t. i. *Note storiche estratte dai protocolli notarili* in t. i. *Memoriale di cose storiche friulane*. V Marciani pa se hrani prepis, ki posreduje podatke, ki jih je Belloni zbral za furlansko zgodovino za obdobje med letoma 467 in 1323. Spisal je tudi t. i. *Annales atri*, neke vrste dnevnik, v katerem je poročal o dogajanju v Furlaniji v času divjanja prve habsburško-beneške vojne na furlanskih tleh. Hranijo se v okviru notarskega arhiva v videmskem državnem arhivu. Belloni je pogosto na koncu in ob robu svojih protokolov beležil pomembne videmske dogodke. Dne 1. marca 1511, torej kmalu po znamenitem uporu, je zapustil zapis o omenjenem nemirnem obdobju (*De clade Turriana*). Skupaj s kratkim opisom potresa, ki je istega leta prizadel Furlanijo, ga je objavil Dionisio Tassini v *Nuovo Archivio Veneto* (1920, vol. 39). Mnogi sočasni historiografi, večinoma pripadniki strumierovske stranke, so omenjeni upor predstavljali zelo površinsko, in sicer zgolj kot izbruh besa množice, ki naj bi jo naščuval Antonio Savorgnan. Omenjena protizamberlanska usmeritev se odraža tudi v spisu *Descrittione del sacco MDXI seguito in Udine il giovedì XXVII febbraio*, ki ga je kot anonimnega objavil Giandomenico Ciconi v Vidmu leta 1857. Spisal ga je neznani očivdec. Liruti je domneval, da je avtor Nicolò Monticoli,²⁷ nekateri pa so kot avtorja označili Bellonija.²⁸ Glede na to, da je Belloni kot nekateri drugi sočasni furlanski učenjaki (na primer Gerolamo Roraio in Romolo Amaseo) vztrajno zavračal pisno rabo italijanskega jezika, ki se je opiral na toskanski govor, t. i. *volgare*, in se je vztrajno oklepal latinščine in furlanščine,²⁹ je smiselno možnost Bellonijevega avtorstva zavreči. Zapustil pa je nekaj dodatkov k Julijanovi kroniki in pripravil tudi prepis spisa Ailina di Maniaga. Napisal pa je tudi nekaj pesnitev, dialogov in del pravne narave, na primer o poročnih pogodbah in o notarskem poklicu. Slednji spis je izgubljen tako kot velik del njegove obsežne

zbirke dokumentov in narativnih virov, katero je še v 18. stoletju poznal Liruti. Izrednega pomena pa so številna njegova pisma, napisana v latinskem in furlanskem jeziku ter shranjena v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi. Pisma ponujajo veliko dragocenega gradiva, pomembnega na primer za preučevanje družinskega življenja.

Mecen in plodovit pisec Jacopo di Porcia

Že zelo dolgo pa velja za izgubljeno delo *De vitis Patriarcharum Aquilejensium*, na katero so se najbrž opirali številni kasnejši historiografi. Napisal ga je avtor, ki je odigral ključno vlogo v tedanjem furlanskem kulturnem razvoju, in sicer Jacopo di Porcia (Iacopo, Giacomo; oblika Portia se je pojavila proti koncu 16. stoletja kot prilagoditev nemški izgovorjavi;³⁰ 1462–1538).³¹ Pripadal je vplivni in starodavni furlanski plemiški rodbini, ki se je nekoč borila proti beneški podreditvi kneževine oglejskega patriarha. Jacopo di Porcia je bil eden izmed prvih laičnih furlanskih kastelanov, ki so se začeli posvečati študiju in književnosti. Posledično je njegovo delovanje in njegova dela zaznamovalo prepletanje dveh svetov, na eni strani veselje do izrazito plemiških razvedril, kakršna sta bila lov in vojskovanje, na drugi pa humanistično zanimanje za zgodovino, književnost, vzdrževanje stikov z raznimi učenjaki in podpiranje le-teh. Pustil je precej spisov različne narave. Izpostaviti velja spise, v katerih je obravnaval otomanske vpade, in sicer spis *De Turcharum Incursione in Vallem Piucam* (objavljen v *Izvestjih Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 3/2006), ki opisuje vpad v dolino reke Pivke leta 1522, *De recenti Forojuliensium clade. Anno MCCCCIC Kal. Octobris* (Udine 1881) in *De veteri Forojuliensium clade. MCCCCLXXVII prid. kal. Novembris* (Udine 1881).³² Gre za vire prve roke, saj temeljijo na podatkih, ki jih je Porcia poznal sam ali preko očividcev. Vrsta njegovih del odraža izrazito fevdalno mentaliteto in način življenja. To velja tudi za razpravo *De re militari libri II*, ki je bila prvič natisnjena na začetku 16. stoletja, a baje ni ohranjen več noben knjižni primerek te izdaje. Doživela je velik uspeh. Sledile so namreč številne druge izdaje in več prevodov, celo v angleški jezik. Delo temelji

³⁰ Cavazza, *Lingue, società*, str. 290.

³¹ O življenju in delu Jacopa di Porcije: Liruti, *Notizie delle vite*, vol. I, str. 401–408 (napačno kot letnico Porcijevega rojstva navaja leto 1485); Cavazza, *Le scuole e la vita*, str. 106–107; Trebbi, Iacopo di Porcia, str. 115–141; Manzano, *Cenni*, str. 165; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 473 (po Lirutiju kot letnico smrti navaja leto 1485); Marchetti, *Il Friuli*, str. 222–228; Ruzza, *Letterati illustri di Casa Porcia*, str. 65–66; Torso, *Cenno storico*, str. 20; Tassini, *Fattori di cultura*, str. XXII; Pellegrini, *Genti d'arme*, str. 104–106; *Dizionario biografico friulano*, str. 668.

³² Italijanska prevoda pravkar omenjenih dveh spisov sta izšla pod naslovom *Due invasioni dei Turchi in Friuli* (Udine 1851).

²⁶ Liruti je imel namreč priliko videti originalni spis (Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 234).

²⁷ Liruti, *Ad historiolam*, str. 7; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 340.

²⁸ V prepisu omenjenega dela, ki ga hrani knjižnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani, je kot avtor naveden prav Belloni.

²⁹ Marchetti, *Il Friuli*, str. 254, 258; Turello, *La cultura in Friuli*, str. 145.

na literaturi, zlasti antični, a tudi na izkušnjah, ki jih je Porcia pridobil kot poveljnik beneških čet oziroma črnide (črne vojske) z območja desnega brega Tilmenta (Tagliamento) v času prve habsburško-beneške vojne. Izrazito tradicionalni pogled na vzgojo mladih plemičev je izrazil v delu *De generosa liberorum educatione*, ki je prvič izšlo v Trevisu leta 1492. Sledilo je več ponatisov. Delo, posvečeno lovu in ribolovu z naslovom *De venatione, aucupatione et piscatione*, ki ga nekateri avtorji kot Giuseppe Marchetti navajajo kot izgubljenega, je ohranjeno v prepisu in celo objavljeno vzporedno z italijanskim prevodom v reviji *Il Noncello* (1962, št. 19). Objavljena so bila še druga njegova dela, in sicer *De Reipublicae venetae administratione domi forisque* najbrž v Trevisu leta 1493 in govor *Montereale nel sec. XVI* v Benetkah leta 1890. Veličnega pomena pa so pisma,³³ ki jih je Porcia pisal raznim vladarjem in učenjakom, saj je v njih obravnaval razne verske, eruditske in literarne teme. Pisma posredujejo dragocene podatke za poznavanje kulturnega in miselnega ozračja 16. stoletja ter življenja in dela mnogih sočasnih furlanskih historiografov. Poglobljeno preučevanje njegove korespondence bi gotovo osvetlilo marsikatero vprašanje, vezano na njegov čas. V rokopisni obliki pa so ostala druga dela kot *De Patria illustrata*, ki prinaša geografski in gospodarski opis Furlanije in se v prepisu hrani v videmski mestni knjižnici,³⁴ govori, dialogi (na primer *De Bello contra Turcas*) in vrsta spisov, vezanih na prvo habsburško-beneško vojno kot *In laudem Jacobi Mamaluchi*, ki je posvečen nenavadni življenjski usodi nekega kmeta iz kraja Malnisio, ki se je odlikoval na raznih bojiščih, *De bello Germanico*, *De Marani oppugnatione et obsidione anni MDXIV*, ki govori o neuspešnem beneškem poskusu leta 1514, da bi osvojili Marano.³⁵ Porcia je bil zelo plodovit pisec. Poleg že omenjenega dela *De vitis Patriarcharum Aquilejensium* veljajo za izgubljena tudi *De terreni, coelestique Regni comparatione*, *Bellum Gallicum*, *De vitiis mulierum*, *De Proverbiis* ter romansirana zgodovina Atilovega obleganja Akvileje, v katerem naj bi bile opisane tudi geste nekega mitskega Jacopovega prednika. Predstavitev Porcijevih zgodovinskih prispevkov velja zaključiti z opozorilom Silvana Cavazze, da njegova dela še niso bila deležna celovitega preučevanja, zaradi česar obstaja možnost, da je morda kako delo, ki se ga pripisuje Porciji, dejansko napisal kateri izmed učenjakov, ki so obkrožali mecena. Porcijeva zapuščina torej čaka

na poglobljeno obdelavo, ki naj bi izhajala – kakor je poudaril Cavazza – iz preučitve njegove bogate korespondence.³⁶

Historiografska dela, napisana v italijanskem jeziku, in Jacopo Valvasone di Maniago

Izpostaviti velja dejstvo, da so se v drugi polovici 15. stoletja na Apeninskem polotoku ob kultu latinskega jezika, povezanem z željo po oživiljanju antične civilizacije, začela pojavljati tudi dela, napisana v italijanskem jeziku oziroma v t. i. *volgare*. Prevajanje latinsko napisanih del v italijanski jezik in nastajanje vedno večjega števila prav v italijanščini napisanih del pričata o tem, da se je omenjena težnja uveljavila tudi na območju Furlanije. Med historiografska dela, napisana v italijanskem jeziku, sodi tudi delo *Successi della Patria del Friuli sotto quindici patriarchi*³⁷ videmskega plemiča Jacopa Valvasoneja di Maniago, il Vecchio (Valvason di Maniago, Giacomo; 1499–1570 (?)).³⁸ Valvasone je zasedal razne funkcije v okviru videmske mestne uprave, del svojega časa pa je posvetil tudi preučevanju furlanske preteklosti. V omenjenem delu je preko vlade posameznih patriarhov na osnovi t. i. patriarhalnih kronik in Candidovega dela prikazal furlansko zgodovino do vlade patriarha Ludovica di Techa. Delo je bilo objavljeno v celoti, vendar po delih, in sicer za obdobje med letoma 1273 in 1332 pod naslovom *Saggio storico da Raimondo a Pagano della Torre patriarchi d'Aquileja* (Udine 1823), za obdobje med letoma 1332 in 1402 kot *Successi della Patria del Friuli sotto i patriarchi d'Aquileia dal 1332 al 1402* (Milano 1857)³⁹ in za obdobje med letoma 1402 in 1422 pod naslovom *Frammento inedito di storia friulana* (Venezia 1856).⁴⁰ Valvasone je na-

36 Cavazza, *Le scuole e la vita*, str. 106.

37 Liruti in Capodagli omenjata, da je delo obsegalo vlado petnajstih patriarhov, začeni z Gregorijem di Montelongom, Combi in nekateri drugi avtorji pa štrinajst, začeni z Raimondem della Torrejem. Combi domneva, da je obstajalo več različnih rokopisov.

38 O Valvasonejevem življenju in delu: Valvasonejevo pismo kardinalu Borromeju 11. aprila 1565, objavljeno v: Valvasone, *Descrizione della Cargna*, str. 9–10; Capodagli, *Vdine illustrata*, str. 303–306; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. II, str. 204–209; Manzano, *Cenni*, str. 213–214; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 479; Combi, *Notizia preliminare*, str. VII–XXXIV; Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante*, str. 193, 200; Zanutto, *Proemio*, str. 8–11; Marchetti, *Il Friuli*, str. 1024; *Dizionario biografico friulano*, str. 828–829.

39 Morda objavljeno tudi v Vidmu leta 1833 in v Benetkah leta 1846.

40 Opis patriarhata Antonija Pancere je bil deležen posebne pozornosti, saj je bil objavljen tudi v samostojni publikaciji z naslovom *Il Patriarca Antonio Pancera* (Udine 1903). Objavi se vsebinsko skoraj ne razlikujeta (na primer razlikuje se datum prihoda ortenburškega grofa in goriškega grofa Henrika v Čedad leta 1409), opaznejše so stilistične razlike (na primer *Furlani* ali *gli animi friulani*). Objava iz leta 1856 temelji na rokopisu, shranjenem v okviru zbirke *Otium Forojuliense* Giovannija Domenica Guerre, objava iz leta

33 Na začetku 16. stoletja je bil brez označbe kraja in leta objavljen del zbirke Porcijevih pisem: *Opus Jacobi comitis Purliliurum epistolarum familiarium*. Nekatera pisma pa so bila objavljena tudi v raznih člankih ali drugih publikacijah.

34 Italijanski prevod nekaterih odlomkov je izšel v *Pagine friulane* (3/1890–1891).

35 Prepisi so voljo na primer v knjižnici Guarneriana v San Daniele del Friuli in v videmski knjižnici Vincenzo Joppi.

pisal tudi druga dela. Večkrat je bilo objavljeno delo *Dele incursioni de Turchi fatte nella Patria del Friuli con La descrizione de i passi*, v katerem je Valvasone obravnaval otomanske vpade, in sicer v obliki samostojne publikacije z naslovom *Incursione dei Turchi in Friuli* (Udine 1860),⁴¹ v *Archeografo triestino* (1870–1871, n.s., vol. II),⁴² v serijski publikaciji *Rassegna* (I/1885, št. 6–7)⁴³ ter v Grionovi *Guida storica di Cividale e del suo distretto* (Cividale 1899).⁴⁴ Objavil pa naj bi ga tudi Pietro Kandler v serijski publikaciji *Istria* (V/1850). Izpostaviti velja, da obstajajo številni rokopisi dela.⁴⁵ Velik del rokopisov se vsebinsko deli na dva dela, in sicer na opis posameznih vpadov in na *Loghi, per li quali passarono già i Turchi partendosi da la Bossina per la Patria del friuli*, kjer so na kratko predstavljeni posamezni kraji, preko katerih so Otomani dosegli Furlanijo (na primer lega, gospostvo ipd). Giulio Lughi opozarja na rokopis št. 1199 v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi,⁴⁶ v katerem so zapisani dodatni štirje odlomki. V teh so predstavljene poti, preko katerih je mogoče vdreti na območje beneške republike, na primer preko Soče, Koroške, območja Vicenze. V teh odlomkih so podani tudi podatki o stanju cest, prehodnosti z vozovi, o krajih, ki jih je potrebno utrditi in podobno. Lughi domneva, da so omenjeni odlomki identični z ne točno identificiranim Valvasonijevim delom, ki naj bi ga po Lirutijevih podatkih beneška oblast leta 1566 zapovedala obdržati v tajnosti. Carlo Combi pa v tajnosti zadržano delo enači z Valvasonejevim delom *Descrizione dei passi e delle fortezze che si hanno a fare nel Friuli, con le distanze dei luoghi*.⁴⁷ Slednje delo, ki se pojavlja tudi pod

nekoliko drugačnimi naslovi, je Valvasone napisal kot strokovnjak za vojaške zadeve. Na osnovi rokopisa, shranjenega v zbirki Cicogna, je delo objavil Combi v Benetkah leta 1876. V delu so predstavljene poti, preko katerih je mogoče priti v Furlanijo in ukrepi za njeno zaščito. Na začetku dela je Valvasone poudaril, da želi s tem spisom, ki je zahteval naporna potovanja in s tem povezane stroške, služiti beneški republiki.⁴⁸ Najbrž pa si je nadejal tudi kake denarne nagrade. Znano je, da je leta 1559 z videmskim namestnikom Giovannijem Battistom Contarinijem prepotoval Furlanijo.⁴⁹ Glede identifikacije v tajnosti zadržanega dela ali morda zgolj odlomka bi bile potrebne nadaljnje raziskave. Težavna pa je že sama predstavitev Valvasonejevih del, saj določeni avtorji nekatera njegova dela označujejo kot samostojna, drugi pa zgolj kot del obsežnejših del. Posledično smo priča pravi zmešnjavi, ki izhaja tudi iz velikega števila rokopisov, ki podajajo različne izseke del ali pa združujejo posamezna dela, in iz domneve, da so nekatera njegova dela zadržali v tajnosti. Poleg omenjenih del je Valvasone pripravil tudi opis Karnije, ki se pojavlja bodisi pod naslovom *Corografia della Carnia* bodisi *Descrittione della Cargna*. Objavljen je bil v *Nuovo magazzino toscano* (1823, tom V), v Vidmu leta 1866, v *Archeografo triestino* (I/1869–1870), v Vidmu leta 1893 ter najbrž tudi v 18. stoletju (morda leta 1742). Objavljen je bil tudi Valvasonejev opis Vidma *Discorso intorno la città di Udine*, in sicer v Benetkah leta 1843.⁵⁰ Pripravil pa je tudi delo *Degli antichi bagni di Monfalcone*, ki je bilo objavljeno šele v zbirki Domenica Vincentija *Raccolta di opere inedite riguardanti l'acque minerali dello stato della Serenissima repubblica di Venezia* (Venezia 1760). Slednje delo je Giovita Rapicio predelal, skrajšal in prevedel v latinski jezik. V slednji obliki in pod naslovom *De thermis quae ad Timavi ostia sunt* je bilo objavljeno v zbirki Tommasa Giunte *De balneis, quae extant omnia apud Graecos, Latinos, et Arabes* (Venetiis 1553), v Benetkah leta 1556 in najbrž tudi v zbirki *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* Johanna Georga Graevija (Lugduni Batavorum 1722). K pravkar omenjenim objavam, pa tudi k delu *La Galerie agréable du monde* Petra

1903 pa na Ciconijevem prepisu Lirutijeve kopije. Odlomke, posvečene štirim patriarhom, ki so pripadali družini della Torre, pa je objavil Fea v *Nuove osservazioni sulla Divina Commedia* (Roma 1838) na osnovi rokopisa, shranjenega v rimski knjižnici Chigiana in izvirajočega iz leta 1561.

41 Objavo, ki podaja le opis vpadov, je priskrbel Fabio Beretta na osnovi rokopisa, ki ga je imel v lasti.

42 Objava se omejuje le na opis vpadnih poti pod naslovom *Luoghi per li quali passarono già i Turchi partendosi dalla Bossina per la Patria del Friuli*. Pripravil jo je Carlo Buttazzoni na osnovi rokopisa, shranjenega v tržaškem diplomatičnem arhivu.

43 Objava posreduje opis vpadnih poti in posameznih vpadov v Furlanijo.

44 Spis, kot ga je uredil Giulio Lughi na osnovi rokopisa, shranjenega v dunajskem Haus-, Hof- und Staats Archiv in izvirajočega iz 16. stoletja, je dosegljiv na internetni strani tržaške univerze (www.univ.trieste.it/~nirital/lughi/infohum/testi/test_n-e/turchi.html, 8.4.2005). Podan je opis posameznih vpadov in vpadnih poti.

45 O dveh skupinah rokopisov, ki se razlikujejo v razporeditvi snovi (najprej je podan opis vpadnih poti in nato opis posameznih vpadov ali obratno) in v nekaterih osebnih imenih (na primer *Homarbei Sangiaco di Bossina* ali *Armarbecch; nostri Friulani* ali *Nostri del Paese*): Lughi, Una copia, str. 1–3.

46 Omenjeni rokopis iz leta 1914 je prepis rokopisa, ki je bil v lasti münchenskega starinarja Jacques Rosenthal in je baje izviral iz obdobja okrog leta 1616 (Lughi, Una copia, str. 2).

47 Combi domneva, da je Valvasone predstavil beneškemu se-

natu skupaj z glavnim delom o obrambi Furlanije tudi *Generale geografia e politica descrizione della Patria del Friuli*, ki je baje izgubljeno (Combi, Notizia preliminare, str. XXVIII–XXIX).

48 Valvasone, *Descrizione dei passi*, str. 1.

49 Po nalogu beneškega senata je obiskal tudi Tolmin, da bi ugotovil, kje bi bilo najbolje postaviti utrdbe proti Otomanom. Njegovo bivanje v Tolminu je povezano tudi z izročilom o Dantejevem bivanju v tem kraju. O omenjenem izročilu: Makuc, Dante Alighieri, str. 45–50; Makuc, Kaj imata skupnega Dante, str. 41–56.

50 Delna objava v *Monografie friulane offerte a monsignore Zaccaria Bricito arcivescovo di Udine* (Udine 1847, Udine 1977).

van der Aaja, objavljenemu v Leidnu na začetku 18. stoletja, in najbrž še v kaki drugi publikaciji, je dodan Valvasonejev zemljevid območja Tržiča z naslovom *Situs fontium Timavi*. Veliko njegovih del je ostalo v rokopisu, in sicer življenjepisi forojulskih vojvod, napisani na osnovi poročil Pavla Diakona, ter življenjepisi gradeških patriarhov do patriarha Domenica I. Trona. Omeniti velja še *Informazione per il governo della Patria del Friuli*, kjer naj bi obravnaval tedanje jurisdikcije v beneškem in habsburškem delu Furlanije, in *Descrizione delle città e terre grosse del Friuli* oziroma *Descrizione della Patria del Friuli, delle città, castelli, terre, ville, che sono in essa*, kjer so opisani razni furlanski kraji. Sodobniki, tudi sami člani beneškega senata, so Valvasonejeva dela cenili. Opiral se je na lastne izkušnje, ki so temeljile na potovanjih, in baje tudi na dokumente, ki so kasneje po nalogu beneške vlade izginili.

Preplet zgodovinske in etnografske snovi pri Marcu Antoniju Nicolettiju

Kot najpomembnejši furlanski zgodovinopisec 16. stoletja se pogosto označuje pripadnik čedajske plemiške rodbine Marc'Antonio Nicoletti (ok. 1537–1596).⁵¹ Zaključek njegove življenjske poti odraža ozračje nasilja in maščevanja, ki je vladalo v Furlaniji v 16. stoletju. Preminil je namreč za posledicami rane, ki jo je naključno dobil v spopadu med strumieri in zamberlani. O omenjenemu dogodku poroča domnevno Jacopo Strazzolini, ki je pri tem priskočil na pomoč Nicolettiju. Poudaril je, da so Nicolettijevo smrt obžalovali pripadniki obeh sprtih frakcij, saj naj bi bil "prijatelj ene in druge".⁵² Izmed Nicolettijevih spisov ima posebno vlogo delo, ki preko vlade posameznih oglejskih patriarhov vse do patriarha Markvarda obširno posreduje zgodovino Furlanije. Nicoletti se je najverjetneje namerno zaustavil pred nemirnim obdobjem, ki je privedel do propada kneževine oglejskega patriarha. Delo je bilo objavljeno le deloma in še to razpršeno.⁵³ Obstaja

pa več prepisov dela, ki se vsebinsko opira na čedajske srednjeveške kronike, natančneje na t. i. Julijanovo kroniko in danes izgubljeno kroniko čedajskega notarja Domenica. Kot notar in pisar mesta Čedad in samostana Santa Maria in Valle, kateri se je ponašal z bogatim arhivom, je imel dostop do danes delno izgubljenih dokumentov. Zaradi prepleta zgodovinske snovi z etnografsko pa velja izpostaviti Nicolettijevo delo *Leggi e costumi dei furlani sotto diciotto Patriarchi d'Aquileia*, ki je bilo objavljeno v Pradamanu leta 1927.⁵⁴ Perusini je poudaril, da prav zaradi tega prepleta delo predstavlja posebnost, ter izrazil domnevo, da je Nicoletti poznal *Rerum Moscoviticarum Commentarii* Sigismunda Herbersteina in najbrž tudi *Historia de gentibus septentrionalibus* Olausua Magnusa (Olof Månsson), ki opisuje med drugim tudi navade in običaje prebivalcev skandinavskih dežel. Deli sta bili namreč zelo razširjeni in prevedeni v številne t. i. ljudske jezike. Podobno se zgodovinska snov prepleta z etnografsko v delu Eneja Silvija Piccolomini.⁵⁵ V 16. stoletju je bila etnografska snov ponovno deležna določenega zanimanja.⁵⁶ V naslednjem stoletju pa je ne le z zgodovinskega, temveč tudi z etnografskega, naravoslovnega in topografskega vidika predstavil Kranjsko Janez Vajkard Valvasor v delu *Die Ehre des Hertzogthums Krain*. Velja se povrniti k Nicolettiju in izpostaviti, da so bili objavljeni še nekateri drugi njegovi spisi, in sicer življenjepis patriarha Pavlina, objavljen v *Sanctis patris nostri Paulini patriarchae Aquileiensis Opera* (Venetii 1737), *Istoria della famiglia e del castello di Soffumbergo*, objavljena v Vidmu najverjetneje leta 1860 in najbrž tudi v Vidmu leta 1972, ter *Il Ducato del Friuli durante la dominazione dei Longobardi e dei Franchi* (Pradamano 1928).⁵⁷ V slednjem delu je na osnovi narativnih virov in tudi dokumentov, ki jih je pogosto tudi obširno dobesedno navajal, podal antično in zgodnjersrednjeveško zgodovino Čedada. Poleg tega je bilo objavljeno tudi gradivo, ki ga je Nicoletti zbral kot oporo pri pisanju zgodovinskih spisov. Gre za *Estratti dagli Annali di Cividale del Friuli dall'anno 1176 al 1385* (Udine 1862),⁵⁸ ki se nanašajo na obdobje med letoma

⁵¹ Nekaj osnovnih podatkov o Nicolettiju in njegovih delih posredujejo: Strazzolini, [Aneddoti], str. 61–62 (odlomek o Nicolettijevi smrti je objavljen tudi v: Appendice di documenti, str. CXLII–CXLIII); Liruti, *Notizie delle vite*, vol. IV, str. 451; Grion, *Guida storica*, str. 295; Marioni, Mutinelli, *Guida storico-artistica*, str. 76; Manzano, *Cenni*, str. 139; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 470 (kot letnico rojstva navaja leto 1536); Paschini, Marcantonio Nicoletti, str. 221–222; Marchetti, *Il Friuli*, str. 994; Marušič, Nicoletti, str. 746; Z[ampa], Marcantonio Nicoletti, str. VII–VIII; Mor, *Uno sguardo*, str. 17; Occioni-Bonaffons, *Bibliografia storica friulana*, [vol. I], str. 14; Sameda, *Notariato friulano*, str. 70–72; Cerroni Cadorese, *Letteratura italiana in Friuli*, str. 46 (kot letnico rojstva navaja leto 1516); Leicht, *Breve storia*, str. 69.

⁵² Strazzolini, [Aneddoti], str. 62.

⁵³ Objavljeni izseki iz Nicolettijevega dela o oglejskih patriarhih: *Patriarcato d'Aquileia sotto Volfero di Cologna*, objavljen v *Archeografo Triestino* 1870, serie II, vol. II, *Vita del patriarca di Aquileia Gregorio di Montelongo* (Udine 1898), *Il*

patriarcato d'Aquileia sotto Raimondo della Torre (Udine 1910) ter *Patriarcato d'Aquileia sotto Pietro Gera* (Udine 1903). Odlomek iz izseka, ki se navezuje na patriarha Raimonda, je bil objavljen tudi v Vidmu leta 1898 pod naslovom *La casa della Torre. Origine, grandezza dei Torriani in Milano, loro caduta*.

⁵⁴ Delne objave v *Annali del Friuli* Francesca di Manzana (Udine 1858–1879, Bologna 1975), v *Rivista Friulana* (1861, št. 22–32) in v *Ce fastu?* (2/1926, št. 7–8, 3/1927, št. 1–6).

⁵⁵ Perusini, P. S. Leicht, str. 4–6; Broc, *La geografia*, str. 99–100.

⁵⁶ Momigliano, *Razprave iz historiografije I*, str. 139.

⁵⁷ Delna objava v videmskem *Almanacco del dottor Vatri per l'anno 1859*.

⁵⁸ Morda objavljeno tudi v Vidmu leta 1882 in/ali 1884.

1176 in 1385, in *Seguito degli Estratti dagli Annali di Cividale del Friuli dal 1384 al 1419* (Udine 1864), ki se nanašajo na obdobje med letoma 1384 in 1419, ko se je Čedad predal beneški republiki. Dokumenti, ki jih je Nicoletti našel in vsebinsko povzel (na primer sklepi čedajskega mestnega sveta, privilegiji, pisma, notarski zapiski), so danes le delno ohranjeni v čedajskem mestnem arhivu. Zapustil pa je tudi zbirki, v katerih je zbral različno gradivo, povezano s furlansko preteklostjo. Navesti velja še nekatera neobjavljena zgodovinopisna dela tega plodovitega in v političnem življenju svojega mesta dejavnega pisca, in sicer delo o samostanu Santa Maria in Valle, kroniko krajev Valvasone, Fratta in Sedegliano, obsežno zbirko biografij izbranih italijanskih piscev, geste Tristana Savorgnana, hvalospev gospodov Manini ter življenjepis Pavla Dia-kona in Paola Nicolettija, imenovanega Paolo Veneto, ki ju skupaj z že omenjenim življenjepisom patriarha Pavlina pogosto označujejo kot vite treh Pavlov. Nicoletti je sestavil tudi zgodovinski roman, v katerem je opisal polom zakonske zveze, sklenjene med pripadnikoma družine Strassoldo in Cucagna. Ohranjeni pa so tudi razni njegovi govori, poezije in razprave (na primer razprava o tako imenovanih *servi di masnada*).⁵⁹

Meste kronike: Nicolò Canussio in Gerolamo Sini

Izpostaviti velja tudi zvrst mestnih kronik. Namen njihovih avtorjev je bil v prvi vrsti poveljevat določeno mesto in njeno preteklost, pri čemer so rade volje posegali po mitih, ki so poudarjali starodaven izvor ali se navezovali na domnevne slavne in pogumne prednike.⁶⁰ Tovrstnih časti pa je bil deležen zlasti Čedad. Njegovi meščani se niso sprijaznili z usodo, da je mesto izgubilo vlogo glavnega središča Furlanije. Najbrž so se prav zaradi tega tako vztrajno obračali v preteklost v iskanju ugleda in slave. Eden izmed prvih furlanskih historiografov, ki so po več stoletjih mraka ponovno začeli osvetljevati preteklost svojega rojstnega mesta in tudi same Furlanije, je bil pripadnik starega čedajskega fevdalnega plemstva Nicolò Canussio (tudi Niccolò, Cannusio; um. 1500 ali 1501).⁶¹ Delal je

kot javni notar in pisar v službi oglejskega patriarha in čedajskega komuna. Bil pa je tudi član čedajskega mestnega sveta in mestni nadzornik (*provveditore*). Med koncem 1497 in 1499 je napisal delo *De restitutione patriae*, ki je bilo objavljeno v Vidmu leta 1990 skupaj z italijanskim prevodom. Glavni namen Canussiovega dela je bil spodbiti Sabellicove trditve, češ da Čedada ne gre enačiti z antično naselbino Forum Iulii. Canussiojevo delo uvrščamo med mestne kronike, ker njegov kampanilizem prevladuje nad občutkom pripadnosti furlanskemu območju, pa čeprav se zgodovina mesta nenehno širi v dobro zgodovine celotne dežele od najstarejših časov do konca kneževine oglejskega patriarha.

Tudi San Daniele del Friuli je bil deležen dela, ki je predstavil njegovo zgodovino od najstarejših časov, in sicer vse do leta 1515. V italijanskem jeziku jo je napisal javni učitelj in pesnik v furlanskem jeziku Gerolamo Sini (1529–1602),⁶² rojen v omenjenem mestu. Obravnaval je na primer rimski izvor mesta, avarski vdor v času Gisulfa, srednjeveške fajde, otomanske vpade, prvo habsburško-beneško vojno itd.⁶³ Sinijevo mestno kroniko je deloma predelal Giuseppe Barbaro in jo objavil leta 1862 v Vidmu pod naslovom *Cronaca della terra di S. Daniele dai primi tempi all'anno 1515*. Na osnovi te objave so sledile ponovne objave v Benetkah leta 1865 in v Pordenonu leta 1979 pod naslovom *Cronaca della magnifica comunità di San Daniele del Friuli*. Barbaro je poudaril, da je spis le jezikovno predelal,⁶⁴ a dejansko ni mogoče več govoriti o verodostojni objavi vira.

Zaključek

Furlanska historiografija v obdobju humanizma in renesanse razkriva zelo pisano podobo. V okviru učene "pristine" historiografije so nastale deželne zgodovine, mestne kronike, biografije, zgodovinske horografije itd. Najpomembnejši avtorji tovrstnih del, ki so nastali na območju Furlanije, so bili predstavljeni v pričujočem prispevku. Celovito podobo furlanske historiografije v obdobju humanizma in renesanse pa bi podala še predstavitev zgodovinskih

⁵⁹ V srednjeveški Furlaniji sta obstajala dva tipa podložnikov (*servi*), in sicer tisti, ki so obdelovali zemljo (*servi agricoltori*) in so sčasoma postali koloni, ter *servi di masnada*, ki so bili vezani na fevdalčev dvor in na določene poklice (kot mizarji, gozdarji itd.) (Paschini, *Storia del Friuli*, str. 355–356).

⁶⁰ Hercole Partenopeo je na primer v *Descrittione della nobilissima Patria del Friuli* Akvileji pripisal častitljivi trojanski izvor (Partenopeo, *Descrittione della nobilissima Patria*, str. 16–17, 32).

⁶¹ O Canussiovem življenju in delu: Canussio, *De restitutione patriae*, str. 48; Liruti, *Notizie delle vite*, vol. IV, str. 357–358; Manzano, *Cenni*, str. 49–50; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 459; Formentini, *La Contea*, str. 12; Marioni, Mutinelli, *Guida storico-artistica*, str. 75; Marchetti, *Il Friuli*,

str. 950; Scaloni, *Introduzione*, str. 19–33 (opozarja, da je približno v istem obdobju kot obravnavani čedajski notar in zgodovinopisec živel tudi njegov soimenjak Niccolò Canussio, ki pa je bil klerik); D'Angelo, *I manoscritti*, str. 144–146; *Dizionario biografico friulano*, str. 150; Bertossi, Niccolò Canussio, str. 123–124; Casella, Niccolò Canussio, str. 243–244; Dal Bas, *Il libro scritto a mano*, str. 67–70; Makuc, *De restitutione patriae*, str. 1–14; Makuc, *Sulle concezioni etniche e sociali*, str. 25–39.

⁶² Nekaj osnovnih podatkov o Siniju: Liruti, *Notizie delle vite*, vol. IV, str. 65–67; Barbaro, *Note*, str. 50; Manzano, *Cenni*, str. 193–194; Manzano, *Annali*, vol. VI, str. 477; Marchetti, *Il Friuli*, str. 1016; *Dizionario biografico friulano*, str. 748.

⁶³ Eden izmed prepisov se nahaja v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi (fondo Joppi).

⁶⁴ Barbaro, *Ai Sandanielesi*, str. 3.

pesnitev, katerih avtorji so navdih jemali iz pomembnih sočasnih dogodkov, praviloma vojaške narave, ter zlasti "nepristnih" historiografskih del, ki niso bila sestavljena v skladu z v obravnavanem obdobju uveljavljenimi historiografskimi normami in metodami – praviloma sta jih označevala namreč rudimentalna zasnova in zasebni značaj – in so bila pogosto vključena v notarske protokole, katapane, matične knjige in podobno.

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIRI

Bellone, Antonio: *Il Sacco d'Udine accaduto il Giovedì grasso dell'anno 1511 oziroma L'horrendo, e spaventevol sacco, ed incendio d'Antonio Savorgnano fatto il Giovedì Grasso dell'anno 1511*. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (sign. H 103242); prepis iz 18. ali 19. st.⁶⁵

OBJAVLJENI VIRI

- Appendice di documenti. Grion, Giusto: *Guida storica di Cividale e del suo distretto*. Cividale: Tipografia Feliciano Strazzolini, 1899, str. I–CLXXV.
- Bellonus, Antonius: *De vitis et gestis patriarcharum Aquilejensium. Rerum Italicarum Scriptores ab anno aerae christianae quingentesimo ad millesimum quingentesimum*, (...). Tomus vigesimus-quartus (collegit, ordinavit, et praefationibus auxit Ludovicus Antonius Muratorius): Mediolani: Typographia Societatis Palatinae in regia curia, 1730, st. 25–70.
- Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. Udine: Casamassima editore, 1990.
- Capodagli, Giuseppe: *Vdine illustrata da Molti suoi cittadini così nelle lettere, come nelle arti famosi, e non tanto per dignità Ecclesiastiche, e secolari, Quanto per altre notabili condizioni in insigni, e riguardeuoli*. Bologna: Arnaldo Forni editore, 1977 (ponatis po: Vdine 1645).
- Cieco, Cristoforo: *Cronica dell'illustre et antiqua Provincia della Marca Trivigiana, e ducato di Friulli[!]*. Venetia: Pietro de' Franceschi, 1574.
- Monticoli, Nicolò: *Cronaca delle famiglie udinesi*. Udine: [s.n.], 1911.
- Partenopeo, Hercole: *Descrittione della nobilissima Patria del Friuli*. Bologna: Arnaldo Forni editore, 1978 (ponatis po: Vdine 1604).
- Sabellicus, M. Antonius: *De vetustate Aquileiensis patrie* [!]. Sabellicus, M. Antonius: *De vetustate Aquileiensis patriae et carmina*. [Padova]: Antonio da Avignone, [1482–1483], str. [5–98].

Strazzolini, Jacopo: [Aneddoti]. Brozzi, Mario: *Peste, fede e sanità in una cronaca cividalese del 1598*. Milano: dott. A. Giuffrè editore, 1982, str. 59–64.

Valvasone di Maniago, Giacomo: *Descrittione della Cargna*. Udine: Tip. del Patronato, 1893.

Valvasone di Maniago, Jacopo: *Descrizione dei passi e delle fortezze che si hanno a fare nel Friuli, con le distanze dei luoghi. Per nozze Crovato-Raugna*. Venezia: Tip. del commercio di Marco Visentini, 1876.

LITERATURA

- Barbaro, Giuseppe: Ai Sandanielesi. Sini, Girolamo: *Cronaca della magnifica comunità di San Daniele del Friuli*. Venezia: Premiata Tipografia di Gio. Cecchini edit., 1865, str. 3–4.
- Barbaro, Giuseppe: Note. Sini, Girolamo: *Cronaca della magnifica comunità di San Daniele del Friuli*. Venezia: Premiata Tipografia di Gio. Cecchini edit., 1865, str. 41–91.
- Bertossi, Silvano: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Casamassima editore, Udine, 1990. *La panarie*, 23, 1991, št. 90–91, str. 123–124.
- Bianchi, Giuseppe: *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1332*. Udine: Nuova topografia di Onofrio Turchetto, 1844.
- Bridi, Anton Giacomo: A' leggitori. Tartarotti, Girolamo: *Dell'origine della chiesa di Aquileja. Dissertazione epistolare*. Milano: Giuseppe Galleazzi, 1759, str. 3–5.
- Broc, Numa: *La geografia del Rinascimento. Cosmografi, cartografi, viaggiatori. 1420–1620*. [S.l.]: Franco Cosimo Panini editore, 1996.
- Casella, Laura: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Udine, Casamassima editore, 1990, presentazione di P. Mantovanelli, introduzione storica di C. Scalon. *Memorie storiche forogiuliesi*, 1990, vol. LXX, str. 243–244.
- Cavazza, Silvano: Le scuole e la vita culturale dal medio evo al cinquecento. *La chiesa concordiese 389–1989. II. La diocesi di Concordia – Pordenone* (ur. Carlo Guido Mor in Pietro Nonis). [S.l.]: Grafiche editoriali artistiche pordenonesi, 1989, str. 103–111.
- Cavazza, Silvano: Lingue, società, religione. *Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619* (ur. Silvano Cavazza). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2002, str. 285–301.
- Cerroni Cadoresi, Domenico: Letteratura italiana in Friuli. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. Aggiornamenti*. Vol. 2. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 1985, str. 1–487.

⁶⁵ Za datacijo gre zahvala dr. Matjažu Bizjaku z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU.

- Ceruti, A[ntonio]: Prolegomeni. Amaseo, Gregorio; Amaseo, Leonardo; Azio, Gio. Antonio: *Diarii udinesi dall'anno 1508 al 1541*. Venezia : Depurazione di storia veneta, 1884, str. IX–CVIII.
- Ciconi, Giandomenico: *Udine e la sua provincia*. Bologna : Atesa editrice, 1908.
- Combi, Carlo A.: Notizia preliminare della vita e degli scritti di Jacopo Valvasone di Maniago (da lettera all'editore). Valvasone di Maniago, Jacopo: *Descrizione dei passi e delle fortezze che si hanno a fare nel Friuli, con le distanze dei luoghi. Per nozze Crovato-Raugna*. Venezia : Tip. del commercio di Marco Visentini, 1876, str. VII–XXXIV.
- Cuscito, Giuseppe: Il De Rubeis e le origini della storiografia critica sul primo cristianesimo aquileiese. *Memorie storiche forogiuliesi* 1987, vol. LXVII, str. 71–89.
- Dal Bas, Zuan Marie: Il libri scrit a man "De restitutione patriae" di Culau Cianus. *Sot la nape*, 26, 1974, št. 3–4, str. 67–70.
- D'Angelo, Mario: I manoscritti. Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. Udine : Casamassima editore, 1990, str. 144–146.
- De Rubeis, F. Jo. Fran. Bernardo Maria: *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis commentario historico-chronologico-critico illustrata cum appendice*. Argentinae [i.e. Venezia] : [Giambattista Pasquali], 1740.
- Dizionario biografico friulano* (ur. Gianni Nazzi). [S.l.]: Clape Culturâl Acuilee, 2007.
- Fistulario, Paolo: *Discorso sopra la storia del Friuli detto nell'Accademia d'Udine da Paolo Fistulario Addì X. Maggio dell'Anno MDCCLIX. Accademia d'Udine*. Udine : Accademia d'Udine, [1759].
- Formentini, Giuseppe Floreano: *La Contea di Gorizia illustrata dai suoi figli*. Gorizia : Provincia di Gorizia, 1984.
- Fueter, Eduard: *Storia della storiografia*. Milano – Napoli : Riccardo Ricciardi editore, 1970 (prevod: Spinelli, Altiero).
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. knj. III (ur. Franc Kos). Ljubljana : Leonova družba, 1911.
- Grion, Giusto: *Guida storica di Cividale e del suo distretto*. Cividale : Tipografia Feliciano Strazolini, 1899.
- Jacoviello, Michele: *Storia e storiografia dall'antichità classica all'età moderna*. Napoli : Liguori Editore, 1994.
- Leicht, P[ier] S[ilverio]: *Breve storia del Friuli*. Udine : Libreria Carducci Editore, 1923.
- Liruti de Villafredda, Jo. Joseph: Ad historiolum anonymi De direptione (vulgo sacco) urbis Utinensis anni MDXI. Praefatio. *Descrittione del sacco MDXI seguito in Udine il giovedì XXVII febbraio. Nelle fauste nozze Comelli-Colussi*. Udine : Tip. Tombetti-Murero, 1857, str. 7–9.
- Liruti, Giuseppe: *Notizie delle cose del Friuli*. Voll. V. Bologna : Arnaldo Forni editore, 1976 (ponatis po Udine 1776–1777).
- Liruti, Giuseppe: *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*. Voll. IV. Bologna : Forni editore, 1971 (ponatis po: Venezia 1760–1830).
- Lughi, Giulio: *Una copia dello scritto del Valvasone sulle incursioni dei Turchi in Friuli*. (http://www.univ.trieste.it/~niritallughi/infohum/testi/test_n-e/turchi.html, 8. 4. 2005).
- Makuc, Neva: Dante Alighieri in slovensko ozemlje. *Primorska srečanja*, 28, 2004, št. 276, str. 45–50.
- Makuc, Neva: *De restitutione patriae* čedajškega zgodovinopisca Nicola Canussia. *Kronika*, 54, 2006, št. 1, str. 1–14.
- Makuc, Neva: Historiografsko delo Commentariorum Aquileiensium libri octo Giovannija Candida (ok. 1450–1528) in slovenska zgodovina. *Zgodovinski časopis*, 62, 2008, št. 1–2, str. 5–27.
- Makuc, Neva: Kaj imata skupnega Dante Alighieri in slovensko ozemlje? *Historični seminar* 6. (ur. Katarina Keber in Katarina Šter). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 41–56 (dostopno tudi na <http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/>).
- Makuc, Neva: L'opera storiografica Commentariorum Aquileiensium libri octo di Giovanni Candido (ca. 1450–1528). *Memorie storiche forogiuliesi*, 2006, vol. LXXXVI, str. 43–64.
- Makuc, Neva: Sulle concezioni etniche e sociali dello storiografo cividalese Nicolò Canussio. *Ce fastu?*, 82, 2006, št. 1, str. 25–39.
- Maniassi, Michela: Antonio Bellone: un umanista tra le carte di un notaio nella Udine del Cinquecento. *Studi in onore di Giovanni Maria Del Basso* (ur. Roberto Navarrini). Udine : Forum Editrice Universitaria Udinese, 2000, str. 143–170.
- Manzano, Francesco di: *Annali del Friuli ovvero raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione*. Vol. VIII. Bologna : Arnaldo Forni editore, 1975 (ponatis po: Udine 1858–1879).
- Manzano, Francesco di: *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Bologna : Arnaldo Forni Editore, 1966 (ponatis po: Udine 1884).
- Marchetti, Giuseppe: *Il Friuli – uomini e tempi*. Udine : Del Bianco editore, 1979.
- Marioni, Giuseppe; Mutinelli Carlo: *Guida storico-artistica di Cividale*. Udine : Tipografia G. B. Doretta, 1958.
- Marušič, Branko; Nicoletti Marcantonio. *Primorski slovenski biografski leksikon*. sn. 20. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1994, str. 746.
- Momigliano, Arnaldo: *Razprave iz historiografije I*. Ljubljana : Založba ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988.

- Mor, C[arlo] G[uido]: Uno sguardo alla storia della storiografia friulana. *Sot la nape*, 24, 1972, št. 3, str. 16–24.
- Occioni-Bonaffons, Giuseppe: *Bibliografia storica friulana dal 1861 al 1882. [Volume primo]*. Udine : Tipografia G.B. Doretti e Soci, 1883.
- Paschini, Pio: Marcantonio Nicoletti. – Vita del patriarca di Aquileia Gregorio di Montelongo. Udine, tip. del Patronato, 1898; -8°, pp. 52. ID. – Patriarcato d'Aquileia sotto Pietro Gera. Udine, tip. Del Bianco, 1903; -8°, pp. 46. ID. – Il patriarcato d'Aquileia sotto Raimondo della Torre. Udine, tip. del Crociato, 1910; -8°, pp. 132. *Memorie storiche forogiuliesi*, 1913, vol. IX, str. 221–222.
- Paschini, Pio: *Storia del Friuli*. Tavagnacco (Udine): Arti Grafiche Friulane, 2003 (ponatis po: Tavagnacco (Udine) 1990).
- Paschini, Pio: Un codice di Antonio Belloni alla Vaticana. *Memorie storiche forogiuliesi*, 1920, vol. XVI, str. 183–184.
- Pellegrini, Antonio de: *Genti d'arme della Repubblica di Venezia. I condottieri Porcia e Brugnera (1495–1797)*. Udine : Tip. Domenico Del Bianco, 1915.
- Perusini, G.: P. S. Leicht e la storiografia friulana. *Atti del convegno per il centenario della nascita di Pier Silverio Leicht e di Enrico del Torso. 1–3 novembre 1975*. Udine : Deputazione di storia patria per il Friuli, Commission internationale pour l'histoire des assemblées des états: comitato italiano, 1977, str. 1–13.
- Petrucchi, A. [Alfredo ali Armando]: Belloni, Antonio. *Dizionario biografico degli italiani*. Vol. 7. Roma : Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1965, str. 768–769.
- Potthast, August: *Repertorium fontium historiae Medii Aevi*. Romae : Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1960–<2001>.
- Ricciardi, Roberto: Candido, Giovanni. *Dizionario biografico degli italiani*. Vol. 17. Roma : Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1974, str. 783–784.
- Ruzza, Vincenzo: *Letterati illustri di Casa Porcia. I Porcia. Avogari del vescovo di Ceneda condottieri della Serenissima principi dell'Impero. Atti del convegno 9 aprile 1994 Castello Vescovile di Vittorio Veneto*. Vittorio Veneto : Centro Vittorinese di Ricerche Storiche, 1994, str. 65–66.
- Scalon, Cesare: Due codici cividalesi della metà del XII secolo (Cividale, codd. XXI e LXVII). *Memorie storiche Forogiuliesi*, 1985, vol. LXV, str. 37–62.
- Scalon, Cesare: Introduzione. Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. Udine: Casamassima editore, 1990, str. 19–33.
- Simoniti, Vasko: *Fanfare nasilja*. Ljubljana : Slovenska matica, 2003.
- Someda de Marco, Pietro: *Notariato friulano*. Udine : Arti grafiche friulane, 1958.
- Štih, Peter; Simoniti, Vasko: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Celovec : Mohorjeva družba, Ljubljana: Korotan, [1995].
- Tartarotti, Girolamo: *Dell'origine della chiesa di Aquileja. Dissertazione epistolare*. Milano : Giuseppe Galleazzi, 1759.
- Tassini, Dionisio: Fattori di cultura e di patriottismo. Notai, Avvocati e Clero. Partenopeo, Giovanni: *La guerra del Friuli contro i Tedeschi (1508–1513). Cronaca*. Udine : Tipografia D. del Bianco, 1916, str. XVII–XXX.
- Tassini, Dionisio: La rivolta del Friuli nel 1511 durante la sua guerra contro i tedeschi. *Nuovo archivio veneto*, 22, 1920, n. s., vol. 39, str. 142–154.
- Tateo, Francesco: Coccio, Marcantonio. *Dizionario biografico degli Italiani*. Vol. 26. Roma : Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 1982, str. 510–515.
- Torre e Valsassina, Michele. Delle vicissitudini della chiesa aquileiese e del patriarcato. Illustrazione. *Monografie friulane offerte a monsignore Zaccaria Bricito*. Vendrame, Udine, 1847, pagl. IX. (samostojna paginacija poglavja: str. 3–24).
- Torso, Enrico del: *Cenno storico sui Conti e Principi di Porcia e Brugnera*. Udine : Arti grafiche friulane, 1933.
- Trebbi, Giuseppe: Iacopo di Porcia, feudatario e umanista. *Studi in onore di Giovanni Miccoli* (ur. Liliana Ferrari). Trieste : Edizioni Università di Trieste, 2004, str. 115–141.
- Trebbi, Giuseppe: *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*. Udine – Tricesimo: Casamassima Libri, 1998.
- Tremoli, Paolo: Letteratura in lingua latina. L'Epoica umanistica e rinascimentale. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia*. Vol. III, parte II. Udine : Istituto per l'Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 1979, str. 1115–1146.
- Turello, Mario: La cultura in Friuli ai tempi di Ciro. *Ciro di Pers 1599–1999. Atti del Convegno nazionale "4 secoli di Ciro di Pers"*. [S.l.]: [s.n.], 2000, str. 143–156.
- Vale, Giuseppe: Il più antico manuale di storia del Friuli. *Atti dell'Accademia di Udine*, 1934–1935, serie VI, vol. I, str. 7–21.
- Vale, Giuseppe: La dimora di Dante in Friuli. *Dante e il Friuli 1321–1921*. Udine : Tipografia G. B. Doretti, 1922, str. 103–126.
- Valentinelli, Giuseppe: *Bibliografia del Friuli*. Bologna : Forni editore, 1968.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev od naseitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana : Slovenska matica, 1961.
- Z[ampa], P[ietro]: Marcantonio Nicoletti. Cenni biografici. Nicoletti, Marcantonio: *Leggi e cos-*

tumi dei Furlani sotto diciotto Patriarchi d'Aquileia. Pradamano (Udine) : Editore Pietro Zampa, 1927, str. VII–VIII.

Zancan, Maria: Venezia e il Veneto. *Letteratura italiana. Storia e geografia. Volume secondo. L'età moderna. I*. Torino : G. Einaudi editore, 1988, str. 619–741.

Zanutto, Luigi: Proemio. Valvasone di Maniago, Iacopo: *Il Patriarca Antonio Pancera. Nozze del nobile Enrico del Torso con la contessina Cecilia Beretta di Colugna* (ur. Luigi Zanutto). Udine : Tipografia Domenico Del Bianco, 1903, str. 8–11.

RIASSUNTO

La storiografia friulana nell'età dell'Umanesimo e del Rinascimento

Dopo una breve rassegna dei travagli politici e sociali che colpiscono il Friuli nell'età dell'Umanesimo e del Rinascimento il contributo presenta i più noti storiografi friulani di quell'epoca. In Friuli diede l'avvio alla storiografia umanistica l'opera *De vetustate Aquileiensis patrie* di Marco Antonio Coccio Sabellico (1436–1506), nato a Vicovaro nelle vicinanze di Roma. Quest'opera fu pubblicata per la prima volta all'inizio degli anni Ottanta del Quattrocento. Più tardi scrisse un manuale di storia friulana, intitolato *De Carnica Regione Illustratio*, Andrea Franceschinis († prima del 1521). L'importanza di quest'opera, rimasta manoscritta fino al Novecento, è stata scoperta soltanto negli anni Trenta del Novecento. Oltre a questi autori vengono presentati anche Giovanni Candido (c. 1450–1528), autore dei *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, Antonio Belloni o Bellone (1480–1554), Jacopo di Porcia (1462–1538), Jacopo Valvasone di Maniago, il Vecchio (1499–1570 (?)) e Marc'Antonio Nicoletti (c. 1537–1596), autori di varie opere storiografiche. Nicolò Canussio († 1500/1501) e Gerolamo Sini (1529–1602) si distinsero invece

come autori di cronache cittadine. Canussio scrisse infatti la cronaca di Cividale del Friuli, Sini invece la cronaca di San Daniele del Friuli. L'intento di questo contributo è anche quello di offrire un resoconto quanto più completo delle opere, anche minori, dei menzionati storiografi, ma con un interesse maggiore per le opere pubblicate.

SUMMARY

Friulian historiography during the period of humanism and renaissance

After a short presentation of political and social changes that affected Friuli during the period of humanism and renaissance, the author focuses on the most famous Friulian historiographers of that time. An introduction to humanist historiography in Friuli is provided by the work *De vetustate Aquileiensis patrie* of Marco Antonio Coccio Sabellico (1436–1506), who was born in Vicovaro near Rome. The volume first appeared in the early 1480s. Later followed the publication of the textbook of Friulian history *De Carnica Regione Illustratio* of Andrea Franceschinis (died before 1521). The importance of the aforementioned work, which was preserved in manuscript until the 20th century, became evident only in the 1930s. In the continuation, the article presents Giovanni Candido (about 1450–1528), the author of *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, Antonio Belloni (1480–1554), Jacopo di Porcia (1462–1538), Jacopo Valvasone di Maniago Sr. (1499–1570 (?)) and Marc'Antonio Nicoletti (about 1537–1596), who composed a number of historiographical works. Nicolò Canussio (died 1500/1501) and Gerolamo Sini (1529–1602) distinguished themselves as town chroniclers. The former compiled the chronicle of Cividale del Friuli and the latter authored the chronicle San Daniele del Friuli. Finally, the article also provides an exhaustive overview of less important publications of the aforementioned authors.